

Landskeppni í eðlisfræði 2015

Úrslitakeppni

21. mars kl. 09:00-12:00

Leyfileg hjálpargögn: Reiknivél sem geymir ekki texta.

Keppnin samanstendur af 5 dæmum sem eru öll í nokkrum liðum. Athugaðu hvort þú hafir fengið öll dæmin.

Öll dæmin 5 vega jafnt og ekki verður dregið frá fyrir röng svör.

Skrifaðu lausnir þínar snyrtilega á lausnablöð sem þú færð afhent og merktu þau vel.

Tekið verður tillit til útreikninga við yfirferð á dæmum.

Góður frágangur hefur jákvæð áhrif!

Tafla yfir þekkta fasta

Nafn	Tákn	Gildi
Hraði ljóss í tómarúmi	c	$3,00 \cdot 10^8 \text{ m/s}$
Þyngdarhröðun við yfirborð jarðarinnar	g	$9,82 \text{ m/s}^2$
Massi rafeindar	m_e	$9,11 \cdot 10^{-31} \text{ kg}$
Rafsvörunarstuðull tómarúms	ϵ_0	$8,85 \cdot 10^{-12} \text{ C}^2 \text{ s}^2 / (\text{m}^3 \text{ kg})$
Frumhleðslan	e	$1,602 \cdot 10^{-19} \text{ C}$
Þyngdarfastinn	G	$6,67 \cdot 10^{-11} \text{ m}^3 / (\text{kg s}^2)$
Radíus sólarinnar	$R_{\odot}$	$6,98 \cdot 10^8 \text{ m}$
Massi sólarinnar	$M_{\odot}$	$1,99 \cdot 10^{30} \text{ kg}$
Radíus jarðarinnar	$R_{\oplus}$	$6,38 \cdot 10^6 \text{ m}$
Massi jarðarinnar	$M_{\oplus}$	$5,97 \cdot 10^{24} \text{ kg}$
Stjarnfræðieining	1 AU	$1,50 \cdot 10^{11} \text{ m}$
Fasti Plancks	h	$6,63 \cdot 10^{-34} \text{ J s}$

1 Örbylgjuofnar

Örbylgjuofninn er mikið tæknilegt afrek. Í þessu dæmi ætlum við að skoða aðeins eðlisfræðina á bakvið hann. Í örbylgjuofnum er svokölluð magnetróna og í henni eru rafeindir í einsleitu segulsviði sem ferðast í hringi vegna segulkrafta og gefa frá sér rafsegulbylgjur (örbylgjur) með tíðni $f = 2450$ MHz en þessi tíðni er einmitt hermitíðni vatnssameinda. Örbylgjurnar sveifla síðan vatnssameindum í matnum þannig að núningur myndast milli sameindanna og maturinn hitnar.

1) (3 stig) Tilraun var gerð í 700 W örbylgjuofni þar sem nýtni var könnuð. 250 ml af vatni voru hitaðir um 22°C á einni mínútu í ofninum. Hver var nýtni hituninnar? Notið að varmarýmd vatns á rúmmál er 4216 J/LK.

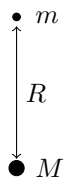
2) (5 stig) Hversu margar ljóseindir gefur 700 W örbylgjuofn frá sér á einni mínútu?

3) (5 stig) Örbylgjuofninn er hannaður þannig að bylgjurnar endurkastast af vegg ofnsins og mynda standandi bylgju. Ein afleiðing þess er að á hnútpunktum bylgjunnar verða kaldir blettir þar sem maturinn hitnar ekki. Hversu langt er á milli þessara köldu bletta? (Góðir örbylgjuofnar snúa matnum til þess að koma í veg fyrir kalda bletti en við gerum ekki ráð fyrir því í þessu dæmi.)

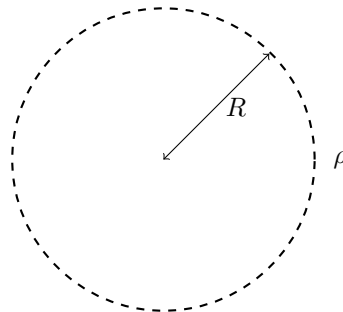
4) (7 stig) Hvert þarf segulsviðið að vera innan í magnetrónunni til þess að framkalla tíðnina $f = 2450$ MHz? Gerið ráð fyrir að hringtíðni rafeindanna sé jöfn örbylgjutíðninni.

2 Sameindaský

Sameindaský eru geimský sem er nógu þétt til þess að sameindir myndist úr jónuðu gasi. Stjörnur myndast innan sameindaskýja þegar gasið fellur saman undan eigin þyngdarafli. Í þessu dæmi skoðum við mjög einfalt líkan af þessu ferli.

(a) Létt ögn með massa m fellur að punktmassa M vegna þyngdarkrafts.

(b) Kúlusamhverft ský með meðal-massapétteleika ρ fellur saman undir áhrifum þyngdarkrafts.

1) (5 stig) Hugsum okkur punktmassa M í miðju hnitakerfis og aðra miklu léttari ögn með massa $m \ll M$ í fjarlægð R (sjá mynd 1a). Til að byrja með er ögnin kyrrstæð en fellur svo í átt að punktmassanum vegna þyngdarkrafts og rekst á hann eftir tíma τ . Samkvæmt lögmálum Keplers þá hreyfast hlutir sem bundnir eru í þyngdarsviði eftir sporbaugum, og umferðartíminn T er háður hálfum langás sporbaugsins a samkvæmt

$$\frac{T^2}{a^3} = \frac{4\pi^2}{GM}. \quad (1)$$

Lögmálið gildir einnig um hreyfingu eftir beinni línu ef við lítum á línustrikið sem sporbaug í markgildinu þegar lengd skammássins stefnir á 0. Við getum því notað jöfnu 1 til þess að finna τ með því að velja rétt gildi fyrir a og T . Finndu τ og notaðu stærðirnar M , R og G í lokasvarinu.

2) (5 stig) Lítum næst á geimský sem er kúlusamhverft um miðpunkt hnitakerfisins (sjá mynd 1b). Upphaflega er skýið kyrrstætt með radius r_0 og massapétteleika ρ , sem er óháður staðsetning og það fellur síðan saman vegna þyngdarkrafts. Gerum ráð fyrir að þrýstingurinn í gasinu sé hverfandi, svo að enginn annar kraftur verki á milli agnanna. Finndu $\tau_{r \rightarrow 0}$, tímann sem það tekur gasið að falla saman í kúlu með mun minni radius. Notaðu stærðirnar ρ , r_0 og/eða G í lokasvarinu.

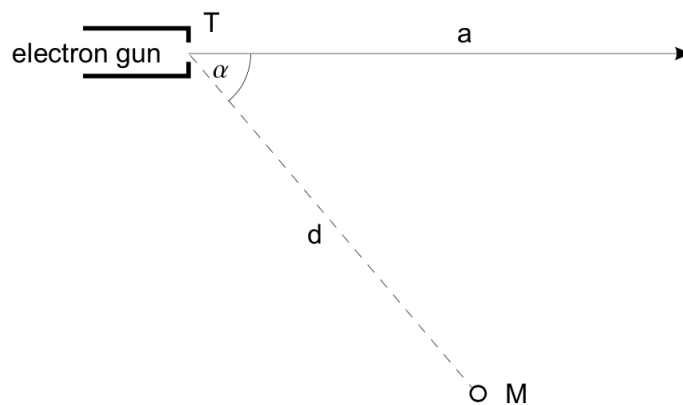
3) (3 stig) Afþræði geimskýja er mun flóknari en síðasti liður gerði ráð fyrir, og ekki er hægt að hunsa þrýstinginn í skýinu. Hugsum okkur að umhverfi skýsins (sem er mun þynnra gas) hafi fast hitastig T_0 . Við gerum ráð fyrir að skýið sé svo gagnsætt að allur varmi sem myndast við þyngdarhrunið berist jafnóðum út úr skýinu í formi geislunar. Skýið er því í varmajafnvægi við umhverfið í þessari nálgun. Ef skýið hegðar sér eins og kjörgas, hvert er þá hlutfallið $\frac{P_1}{P_0}$ milli þrýstingsins P_1 þegar radius skýsins hefur helmingast ($r_1 = 0.5r_0$) og upphaflegs þrýstings P_0 ?

4) (7 stig) Ef meðalmólmassi skýsins er μ , hversu mikill varmi hefur losnað úr skýinu þegar radius þess er r ($r < r_0$)? Notið stærðirnar r_0 , r , T_0 , μ , heildarmassa skýsins M og gasfastann R í lokasvarinu.

Ábending: Vinnan dW sem þyngdaraflið vinnur á skýinu þegar rúmmál þess minnkar um dV er $dW = -p dV$ þar sem p er þrýstingurinn í skýinu.

3 Rafeindabyssa

Rafeindabyssa staðsett í punkti T hraðar rafeindum yfir spennunum $U = 1000 \text{ V}$ og sendir þær í stefnu eftir línunni a . Skotmarkið M er staðsett í fjarlægð $d = 5 \text{ cm}$ frá rafeindabyssunni þannig að hornið milli striksins sem tengir saman punkta T og M og línunnar a hefur stærð $\alpha = 60^\circ$.

1) (8) Finnið einsleitt segulsvið B , hornrétt á flötinn sem skilgreindur er út frá línunni a og punkti M , þannig að rafeindirnar hitti skotmarkið M .

2) (12) Finnið einsleitt segulsvið B , samsíða strikinu milli T og M , þannig að rafeindirnar hitti skotmarkið M .

4 Hraðasamlagning

Athugið að í þessu dæmi reynir ekki á fyrri þekkingu á takmörkuðu afstæðiskenningunni.

Í þessu dæmi leiðum við út hraðasamlagningarformúluna í takmörkuðu afstæðiskenningunni með einfaldri hugartilraun. Hugsum okkur lest sem fer framhjá brautarpalli. Frá sjónarhóli brautarpallsins hefur hún hraða v og lengd L . Við tímann $t = 0$ leggur hlutur af stað frá afturenda lestarinnar með hraða $w > v$ séð frá brautarpallinum í hreyfingarstefnu lestarinnar og á sama tíma leggur ljósblossi með hraða c af stað í sömu stefnu. Ljósblossinn endurkastast frá spegli fremst í lestinni og mætir hlutnum í fjarlægð fL frá framendanum, $0 \leq f \leq 1$. Notið afstæðislögmálið og lögmálið um fastan útbreiðsluhraða ljóss til að sýna að

$$f = \frac{(c+v)(c-w)}{(c-v)(c+w)} \quad (2)$$

Sýnið enn fremur að

$$f = \frac{c-u}{c+u} \quad (3)$$

þar sem u er hraði hlutarins í viðmiðunarkerfinu þar sem lestin er kyrrstæð. Notið nú (2) og (3) til að fá

$$w = \frac{u+v}{1+uv/c^2} \quad (4)$$

5 Jarðskjálftabylgjur

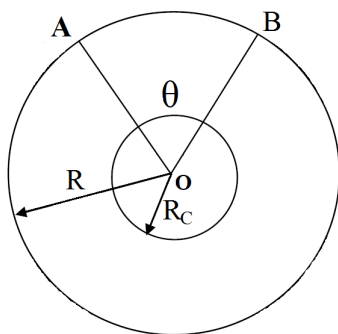
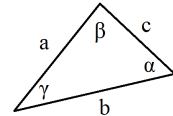
Í þessu dæmi verður skoðað mjög gróft líkan af útbreiðslu jarðskjálftabylgna. Dæmið krefst enngar þekkingar á jarðeðlisfræði en hins vegar er gott að hafa í huga að jöfnur um endurkast og bylgjubrot eru eins hér og í ljósfræði. Við gerum ráð fyrir að jörðin samanstandi af einsleitum kúlulaga fljóttandi kjarna með radíus R_c og einsleitum möttli úr föstu efni umhverfis kjarnann. Jörðin hefur fastan radíus R . Við skoðum tvenns konar rúmbylgjur, P-bylgjur og S-bylgjur. P-bylgjur eru langsbylgjur með útbreiðsluhraða v_P í möttli og hraða $v_{PC} < v_P$ í kjarnanum. S-bylgjur eru þverbylgjur með útbreiðsluhraða v_S í möttli en þær geta ekki ferðast um kjarnann. Við gerum ráð fyrir að jarðskjálftar verði því sem næst við yfirborð jarðar.

Mundu eftir sínus-reglunni

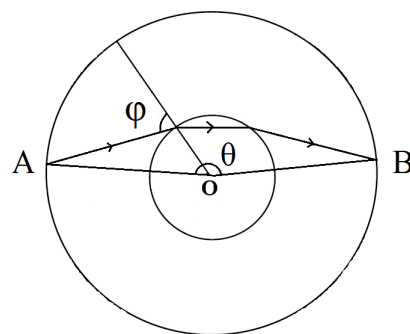
$$\frac{\sin \alpha}{a} = \frac{\sin \beta}{b} = \frac{\sin \gamma}{c}$$

og kósínus-reglunni

$$c^2 = a^2 + b^2 - 2ab \cos \gamma.$$

Mynd 1

Mynd 2

Fastar: $R = 6371 \text{ km}$, $R_c = 3490 \text{ km}$, $v_P = 11 \text{ km/s}$, $v_S = 6,0 \text{ km/s}$, $v_{PC} = 9,0 \text{ km/s}$

1) (4 stig) Á mynd 1 verður jarðskjálfti í punkti A. Bylgjur frá skjálftanum berast eftir beinni línu í gegnum möttulinn í punkt B. Þar er tæki sem nemur bylgjurnar. Hornið AOB, þar sem O er miðja jarðar, köllum við θ . Ef S-bylgjurnar berast 6 mínútum og 14 sekúndum seinna en P-bylgjurnar í punktinn B, hvert er þá hornið θ ?

2) (4 stig) Stuttu seinna mælast P- og S-bylgjur í B sem hafa speglast af kjarna jarðar. Hversu langur tími líður frá því að spegluðu P-bylgjurnar berast þangað til að spegluðu S-bylgjurnar berast? (Ef þú reiknaðir ekki θ í lið (1), máttu gera ráð fyrir að $\theta = 60^\circ$.)

3) (2 stig) Hvert er stærsta horn θ þannig að S-bylgjur geti borist frá A til B? (S-bylgjur geta ekki ferðast í kjarnanum.)

4) (10 stig) Jafnvel þótt θ , þ.e. hornið milli A og B, sé stærra en hornið sem var reiknað í (3) geta P-bylgjur borist frá upptökum jarðskjálfta að nema. Það gerist þegar bylgjurnar brotna tvisvar á skilunum milli möttuls og kjarna líkt og á mynd 2. Leiðið út jöfnu fyrir θ sem fall af φ , innfallshorninu við skil möttuls og kjarna.